

ROZHOVOR

S PROF. JUDR. VÁCLAVEM PAVLÍČKEM, CSc.

Biogram narátora

Prof. JUDr. Václav Pavlíček, CSc., dr. h.c. (nar. 1924), český právník, odborník na ústavní právo, pedagog a autor řady odborných publikací. Absolvent Právnické fakulty Univerzity Karlovy. Po ukončení studií v roce 1958 pracoval jako soudce na Okresním soudu v Podbořanech. O tři roky později se vrátil jako odborný pracovník na Univerzitu Karlovu, nejdříve do Ústavu pro doškolení učitelů společenských věd a poté na Právnickou fakultu. Byl členem vědeckého týmu pro vývoj politického systému, pro otázky samosprávy a pracoval i v dalších týmech při ČSAV. Od září 1968 začal pracovat jako vědecký konzultant (poradce) předsedy ÚV Národní fronty. Vedl odbornou skupinu ÚV NF pro přípravu voleb. V letech 1968–1969 byl předsedou komise pro obnovu činnosti řeholí a členem rehabilitační komise ministerstva kultury. Z právnické fakulty byl donucen odejít v roce 1971 z politických důvodů, v té době byl také vyloučen z KSČ.

Od jara roku 1989 vedl právní sekci nepovoleného Československého helsinského výboru, v roce 1990 byl zvolen jeho místopředsedou. Po listopadu 1989 se účastnil legislativních prací zejména v oblasti lidských práv a svobody vyznání. V lednu 1990 se vrátil na právnickou fakultu, kde vedl katedru ústavního práva a později se stal proděkanem pro reformu studia. V roce 1992 byl jmenován profesorem. Prof. Václav Pavlíček byl několikrát jmenován členem legislativní rady vlády, působil také v různých orgánech AV ČR. Od roku 2000 je předsedou Hlávkovy nadace.

Rozhovor

LR: Jak jste se dostal k vědecké práci, pane profesore?

VP: Vědecké práci jsem se začal systematicky věnovat po návratu ze základní vojenské služby. Po absolvování právnické fakulty jsem pracoval jako soudce, poté jsem nastoupil na vojnu na dobu 18 měsíců. Již během studia jsem se účastnil činnosti Studentské vědecké společnosti, a to na katedře teorie státu a práva. Jako ročníkovou práci jsem si v r. 1956 zvolil téma tzv. kultu osobnosti, které jsem zpracoval nikoliv jako adoraci jedné osobnosti, ale jako systém vládnutí, což bylo v té době oficiálně rozhodně odmítáno. Již v průběhu studia jsem začal publikovat. Účastnil jsem se diskuse v časopisu Tvorba o vysokém školství příspěvkem o struktuře vysokých škol. Tehdy bylo také aktuální zrušení tradičních vysokoškolských titulů. Jako představitel studentů spolu se zástupci vedení fakulty jsem se stal členem delegace

k prezidentu republiky A. Zápotockému s žádostí, aby přišel se studenty diskutovat o titulech a dalších problémech studentů. O těchto studentských požadavcích jsem s ním diskutoval na Hradě i bezprostředně před velkým shromážděním na fakultě. Redaktor časopisu Tvorba, který předtím měl na starost zmíněnou diskusi o vysokých školách, mě požádal, abych jeho vystoupení zpracoval do uceleného textu, který pak po verifikaci byl otištěn. Po ukončení studia na Právnické fakultě jsem externě začal studovat na Filosofické fakultě obor dějiny filosofie v kombinaci s politickou ekonomikou, abych získal širší společenskovední znalosti.

V době svého působení u soudu v Podbořanech jsem se účastnil diskusí na katedře trestního práva o příčinách trestné činnosti. Vystoupení některých teoretiků na této katedře vyjadřovalo názor, že příčinou kriminality jsou buržoazní přežitky v myšlení lidí. Mé praktické zkušenosti z okresu, kde jsem působil, však byly jiné, což jsem v diskusi také uváděl. Již během studia jsem projevil zájem zůstat na fakultě, ale na katedrách, které mne zajímaly, nebylo místo. K posléze uvedenému tématu o přežitcích ve vědomí lidí jsem se vrátil v jedné diskusi před několika lety, když někteří publicisté uváděli, že trestná činnost vyplývá z pozůstatků socialistického myšlení a opakoval jsem svůj dřívější názor, že každé společenské uspořádání plodí také pro ni charakteristickou kriminalitu.

V průběhu základní vojenské služby došlo k územní reorganizaci, soud v Podbořanech byl zrušen a byl jsem přidělen zatím ke Krajskému soudu v Ústí nad Labem. Zároveň mne oslovil můj přítel historik doc. Jaroslav Nedvěd s nabídkou, abych nastoupil jako organizační tajemník do Ústavu pro doškolování učitelů společenských věd, který byl veden prof. Kalábem a doc. Machoninem. Dosavadní tajemník, můj kolega ze studia, dal totiž výpověď. Přislíbil mi, že se budu moci věnovat také vědecké práci.

Působení v ústavu, který organizoval přednášky rovněž v centrech v Brně, Ostravě, Bratislavě, mi umožnilo se seznámit s velkým počtem vynikajících odborníků z různých společenských věd. Ústav také inicioval a zajišťoval obnovení sociologie jako vědeckého oboru a organizoval kurzy pro pracovníky společenských věd. Získal jsem tak i základy sociologie. Kontakty s odborníky, s nimiž jsem se seznámil v ústavu, jsem udržoval i později, když jsem přešel na Právnickou fakultu. Ústav organizoval řadu vědeckých projektů a mezinárodní konference, kterých jsem se měl možnost účastnit. V oblasti sociologie se jich účastnili např. vynikající odborníci z Polska jako prof. Zygmunt Bauman a doc. M. Hirszowiczová, kteří byli posléze z Polska při antisemitských kampaních vyhnáni. V Polsku byla sociologie na velmi dobré úrovni. Využil jsem tohoto setkání pro svou práci o politickém stranictví, což bylo téma, jehož zpracování mi bylo také v ústavu dříve uloženo. Baumanova publikace věnovaná sociologii k tématu politických stran mě zaujala a citoval jsem ji v připravované knize Politické strany po Únoru,¹ jejíž první díl jsem později obhájil

1 Pavlíček, Václav: Politické strany po Únoru, část 1. Praha 1966.

jako kandidátskou práci. V prvním díle jsem se zabýval především teorií politického stranictví a vývojem politických stran na území Československa. Bauman mi po našich diskusích věnoval svou novou stať k problematice politických stran, která nebyla v Československu ještě známá.

Do monografie o sociální struktuře československé společnosti, kterou P. Machonin připravoval, jsme měli spolu s doc. Zdeněkem Mlynářem² napsat stať o politické struktuře společnosti. Můj autorský podíl byl menší, než byl ten jeho, a zabýval se dobrovolným sdružováním a historií politického stranictví.³

Diskuse, které tento ústav pořádal, byly velmi podnětné. V ústavu externě působili významní sociologové té doby, jako byli prof. Jaroslav Klofáč a prof. Vojtěch Tlustý a nově tam přišli např. Dr. M. Petrusek a Dr. Z. Strmiska. Ústav navázal řadu zajímavých mezinárodních kontaktů. Relativně krátké působení v tomto ústavu mi dalo dobré základy pro další vědeckou práci jak pro sociologické myšlení, tak i pro metodiku historické práce. Získal jsem možnost působení v různých odborných týmech. Jedním z nich bylo pracoviště, které na ÚV Československého svazu mládeže vytvořila tehdejší studentka Filozofické fakulty a tajemnice tohoto Ústředního výboru Slávka Škvařilová a bylo zaměřeno na sociologii mládeže, zejména problematiku vysokoškolské mládeže. Mezi členy tohoto týmu byla např. Dr. Jiřina Šiklová nebo Dr. Antonín Rašek, kteří přinášeli řadu pozoruhodných podnětů. I když činnost tohoto pracoviště, pokud si vzpomínám, trvala jen po dobu působení Škvařilové ve funkci, další vývoj na vysokých školách ukázal, že to mohl být dobrý krok. Sám jsem se věnoval činnosti sociálně patologické sekce sociologické společnosti a sociologii náboženství v souvislosti s prosazováním myšlenky dialogu mezi marxismem a křesťanstvím. Tato aktivita byla spojena s působením Dr. Eriky Kadlecové a jejích spolupracovníků, např. Dr. Jaroslava Hraničky, který byl autorem životopisu papeže Jana XXIII. a L. Prokūpka. Ve zmíněném ústavu jsem měl zpracovat také studie ohledně vzniku a působení Národní fronty. V té souvislosti jsem dostal úkol zpracovat ze sociologického hlediska problematiku systému více politických stran v Československu před Únorem i po něm. Práce měla být určena také pro partnerské organizace v NDR a v Moskvě. Zaměřil jsem se jak na početnost, tak i na velikost a sociální strukturu těchto stran a vliv politických stran na jiné organizace. Seznámil jsem se se zajímavou statí významného sociologa Emanuela Chalupného, který zpracoval předpověď pro volby v Československu v roce 1946 a 1948 a porovnal ji s metodami, jakými postupoval Gallupův ústav ve Spojených státech při

2 Zdeněk Mlynář (1930–1997) byl vědecký pracovník Ústavu státu a práva ČSAV, v roce 1968 tajemník ÚV KSČ, odpovědný za otázky politického systému, signatář Charty 77, po odchodu do exilu profesor univerzity v Innsbrucku. Po listopadu 1989 se vrátil do Československa a účastnil se vědeckého a politického života.

3 Mlynář, Zdeněk – Pavlíček, V.: Politická organizace ve vztahu k vývoji sociální struktury socialistické společnosti. In: Machonin, Pavel a kol.: Sociální struktura socialistické společnosti. Praha 1967, s. 642–659.

předvolebních průzkumech. Tuto stat jsem využil ve svém článku o únoru 1948. Mnou zpracované materiály pro zahraničí skončily bez otištění, ale ve formě stati jsem tematiku zpracoval nejprve pro interní časopis Přehled a vzhledem k tomu, že téma mělo ohlas, bylo mi nabídnuto, abych napsal nový článek do tehdy prestižního časopisu Příspěvky k dějinám KSČ.⁴ Při přípravě této stati mi tamní, většinou také relativně mladí pracovníci poskytovali velkou odbornou pomoc, např. Josef Belda nebo Milan Otáhal. S Milanem Otáhalem a jeho rodinou jsme se v dalších letech často setkávali, zejména v době jeho trestního stíhání pro autorství „Černé knihy“. Bydleli jsme totiž ve stejné ulici na Spořilově. Neměl jsem sice přístup k archivům ÚV KSČ, ale umožnili mi využít knihovnu tohoto ústavu se značným množstvím exilové literatury a také archiv tohoto ústavu.

Navázal jsem kontakty s řadou dalších, zejména mladších historiků i s bývalými politiky, kteří byli v nedávné době propuštěni z vězení. Velmi cenné bylo moje setkávání s dr. Prokopem Drtinou, blízkým spolupracovníkem prezidenta Beneše a do února 1948 ministrem spravedlnosti. V té době pracoval v projekční kanceláři v Kinského paláci na Staroměstském náměstí. Zpočátku jsem ho navštívil na pracovišti, později jsme se setkávali v kavárnách. Velmi cenné bylo pozdější setkávání s Oto Hromádkou, který byl bývalým interbrigadistou a po válce šéfem oddělení ÚV KSČ pro sledování činnosti v nekomunistických stranách a sám se zabýval politikou národních socialistů. Seznámil mne s řadou svých spoluvězňů z 50. let, zejména z řad bývalých sociálních demokratů a komunistů. V Hromádkově bytě jsem se např. sešel s Dr. F. Jeřábkem, bývalým místopředsedou Zemského národního výboru v Praze a vlivným představitelem pravicového křídla v sociální demokracii. Sociální demokraté zpravidla nechtěli, aby jejich vzpomínky byly jakkoliv uveřejňovány, jednak proto, že dosud nebyli rehabilitováni, ale i z toho důvodu, že nevěřili, že politické uvolnění v roce 1968 je definitivní a že nebude vystřídáno novou represí. Do své stati jsem využil informaci z rozhovoru s Marií Švermovou, která byla do svého zatčení organizační tajemnicí ÚV KSČ, neboť jsem si chtěl ověřit, zda uveřejňované zprávy o růstu počtu členů KSČ před Únorem byly skutečně pravdivé. Potvrdila mně to. Setkal jsem se i s řadou politiků, kteří po Únoru patřili k „vítězům“, ale postupně z politického života odcházeli, jako např. se Zdeňkem Fierlingerem, Josefem Plojharem, Aloisem Neumanem. První byl tehdy předsedou Svazu československo-sovětského přátelství, druzí dva členy vlády za nekomunistické strany. Na fakultě působil prof. Dr. Bedřich Rattinger,⁵ který byl v únoru 1948

4 Pavlíček, V.: Některé poznámky k činnosti Národní fronty v ČSR z hlediska systému více politických stran po Únoru 1948. Příspěvky k dějinám KSČ 3, č. 5, 1963, s. 671–709.

5 Bedřich Rattinger (1911–1991) byl od roku 1945 tajemník parlamentního poslaneckého klubu KSČ, v roce 1948 tajemník Akčního výboru parlamentní Národní fronty, v letech 1949–1953 náměstek generálního tajemníka Národního shromáždění, od února 1955 působil na Právnické fakultě UK v Praze, v roce 1968 se podílel na tvorbě Akčního programu KSČ a řadě zákonů, v době normalizace musel z fakulty odejít a byl sledován agenty Státní bezpečnosti.

tajemníkem klubu KSČ a stal se tajemníkem parlamentní Národní fronty. O Únoru napsal odbornou stať do fakultního časopisu. V lednu 1968 jsem ho požádal, aby se vyjádřil ke vzpomínce ministra Neumana o tom, jak se s ním setkal v únoru 1948, a jednali o spolupráci ve vládě Klementa Gottwalda. Prof. Rattinger nejprve rezolutně odmítl cokoliv potvrzovat s odůvodněním, že to bylo utajované posláni, k jehož uveřejnění by musel mít souhlas ÚV KSČ. Přesto mi poskytl řadu informací. Sdílel mi, že si o těchto jednáních sepisoval deník, který mi v opise v létě 1968 také předal.⁶ Mluvil jsem též s poslancem a do února místopředsedou vlády, sociálním demokratem, Františkem Tymešem. František Tymeš si nejprve nepřál, abych si dělal jakékoliv poznámky, později mi však poslal obsáhlý a vlastnoručně psaný dopis, kde se vyjadřoval, často polemicky, jak k údajům z exilové literatury, tak i k některým domácím pramenům. Na doporučení Dr. B. Kučery jsem se také seznámil s populární advokátkou, pracovnící ženského hnutí, publicistkou a bývalou poslankyní národně socialistické strany, Boženou Pátkovou, sestrou Lídy Clementisové, vdovou po popraveném Dr. Vlado Clementisovi. Dr. Pátkovou jsem poté v roce 1968 provázel při některých rehabilitačních procesech. Rozhovory, které jsem s nimi sepisoval, mi sloužily k tomu, abych ověřoval různá tvrzení v literatuře exilové i domácí s vědomím, že aktéři často chtěli své jednání před ostatními ospravedlnit, a proto různá fakta upravovali. Pokud jsem části rozhovorů chtěl otisknout, před použitím v článku jsem jim je dával autorizovat. Uvedené rozhovory mi částečně umožňovaly doplnit mezery v archivních materiálech, o nichž jsem věděl např. ze statí Karla Kaplana. Největší ohlas v zahraničí měly v dalších letech mé články věnované únoru 1948, zejména otištěné vzpomínky Dr. P. Drtiny, Oto Hromádky a dalších osobností. O ohlasu mé statí v č. 3 časopisu Právník z roku 1968 se zasloužil Pavel Tigríd, když jej rozsáhle citoval ve Svědectví a dále ve své knize Průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu.

Oto Hromádka vystoupil se svým příspěvkem o ovlivňování nekomunistických stran na konferenci uspořádané ve slovenské Harmonii v říjnu 1967, kde podrobně popsal mechanismus pronikání do nekomunistických stran. O konferenci a jeho vystoupení jsem napsal podrobnou zprávu pro časopis Právník č. 4/1968 a referoval jsem i o rozsáhlé diskusi, která následovala. Na konferenci zazněla řada pozoruhodných informací od pamětníků doby války i od historiků. Ostré odmítnutí mnoha přítomných vyvolalo vystoupení J. Mlynárika, které se týkalo také politiky Dr. Beneše. S Otou Hromádkou jsem se setkával až do jeho odchodu do exilu ve Švýcarsku. Některé mé pokusy o získání informací byly neúspěšné. Od svého šéfa na fakultě P. Levita⁷ jsem se dověděl, že na fakultě přednáší také Jindřich Veselý, au-

6 Srv. Rattinger, Bedřich: Únorový deník (17. – 23. 2. 1948). In: Na pozvání Masarykova ústavu, sv. 2, 2008, s. 141–167.

7 Pavel Levit (1901–1972) byl advokát, překladatel, po roce 1945 právní expert KSČ, jeden z tvůrců Ústavy z roku 1960, prof. správního práva Právnické fakulty UK v Praze a dlouholetý prorektor Univerzity Karlovy.

tor jedné oficiální knihy o Únoru 1948, později ředitel Ústavu dějin KSČ a předtím významný pracovník Státní bezpečnosti. Doporučil mi se na něho obrátit. Veselý mi žádné podstatné informace neřekl, ani neprojevil ochotu se k rozhovoru sejit. Brzo poté spáchal sebevraždu.

Přístup k archivním materiálům jsem získal zejména ve Státním ústředním archivu, v parlamentním archivu, v archivu Národní fronty a v archivu obou nekomunistických stran. Perfektně byl uspořádán archiv Československé strany socialistické. V této straně mi velkou pomoc poskytl JUDr. Bohuslav Kučera, v té době generální tajemník této strany, později její předseda.⁸ Nabídl mi, že bych svou práci mohl vydat v jejich Politické knihovně. Nakladatelství Svobodné slovo (později znovu Melantrich) mělo velmi dobrou ediční činnost a rád jsem tuto nabídku přijal. Zpracovávané dílo postupně narůstalo, a tak jsme se dohodli, že bude vydáno ve dvou dílech. První část byla vydána s vrocením 1966 a obsahovala teoretickou část a historii politického stranictví na našem území do konce roku 1948. Druhou část jsem chtěl dokončit tak, aby zahrnovala celý další vývoj politického stranictví až do tehdejší doby. Takovou koncepci jsem naznačil ve svém článku v „Příspěvcích“.

V Československé straně lidové mi v roce 1968 poskytl velkou pomoc při získávání archivních materiálů nově zvolený ústřední tajemník a později i ministr této strany Jan Pauly. Zápisy z tohoto klubu poslanců z let 1946–1948 ukázaly příčiny sporů mezi poslanci lidové a národně socialistické strany, zejména pokud jde o připravované zemědělské zákony. Jiná oblast sporů se vztahovala k církevním hodnostářům se zřetelem na připravovanou parcelaci církevních velkostatků, kterou podporovali podle těchto zápisů i mnozí lidovečtí malorolníci. Uvedené zdroje jsem použil ve své přednášce pro poslance Národního shromáždění v roce 1968, kterou jsem později otiskl v interním časopise pro poslance.⁹ Ačkoliv nekomunistické strany kladly velký důraz na působení v parlamentu, při únorové krizi jej nevyužily a ani historikové tomuto aspektu nevěnovali větší pozornost.

LR: Jaký význam pro vás mělo setkání s profesorem Levitem?

VP: Během studií jsem se tehdy ještě s doc. Levitem příliš nepotkával. Přednášeli nám jiní členové katedry, neboť on byl zaměstnán jinými úkoly. Do bližšího kontaktu jsem s ním přišel až při mém zaměstnání v Ústavu, který jako prorektor měl na starost. Četl jsem jeho stati o ústavě z roku 1960, na jejímž vypracování se

8 Bohuslav Kučera (1923–2006), v letech 1968–1990 předseda Československé strany socialistické a místopředseda Ústředního výboru Národní fronty ČSSR. S Bohuslavem Kučerou se V. Pavlíček podle jeho osobní vzpomínky scházel až do jeho smrti. Kučera sepsal velmi zajímavé vzpomínky o své činnosti, které Pavlíčkovi předal. Pavlíček na něho naléhal, aby vzpomínky rozšířil, zejména o své působení v komisi pro stíhání válečných zločinců, které delší dobu předsedal. Měl totiž zprávy, že s archivem této komise se po listopadu 1989 neshodně zacházelo. K rozšíření vzpomínek však již nedošlo.

9 Pavlíček V.: Únor 1948 v parlamentu. In: Pavlíček, V.: O české státnosti. Úvahy a polemiky, sv. 2. O právech, svobodách a demokracii. Praha 2002, s. 262–269. Původně uveřejněno in: Zprávy pro poslance Národního shromáždění, č. 40, březen 1968.

podílel. Publikoval většinou se Zdeňkem Jičínským nebo Jiřím Grospičem, kteří v té době však nepracovali na právnické fakultě. Na jeho činnost při přípravě ústavy a vzájemné vztahy s jinými osobnostmi na fakultě jsem reagoval ve svém příspěvku ke stému výročí narození Viktora Knappa.¹⁰

Pavel Levit patřil před válkou k levicovým intelektuálům. Spolu se svou manželkou překládal krásnou literaturu, znal se se spoustou osobností z této sféry, často vzpomínal, že během studia bydlel také s Juliem Fučíkem. Ve vědecké práci oplýval velkým množstvím inspirujících myšlenek a zároveň byl skeptikem, pokud jde o různé prosazované „pravdy“. Vyjadřoval to ve svých četných bonmotech, např. na dotaz, co si o některém problému myslí, říkal, že má na to svůj názor, ale hluboce s ním nesouhlasí. Na dotaz, jak se má, odpovídal „jsem žid a zdrav“. Nedostatek systematickosti ve vědecké práci řešil právě spoluprací s dalšími autory. Přihlásil se k Chruščovově ideji všelidového státu a tuto myšlenku chtěl promítnout do teorie a metod řízení státu. Naznačoval ve své práci, že metody diktatury proletariátu s direktivní mocí komunistické strany a represí, jsou minulostí. Chtěl vytvořit nový obor, který by se nezabýval ideologií, ale reálnými vztahy s důrazem na rozvoj společenské samosprávy. Tento obor nazval Společenská a státní výstavba. Nabídl mi, abych přešel k němu na katedru a výuku tohoto oboru zajišťoval. Pro své myšlenky neměl na katedře správního práva podporu, proto se chtěl opírat o pracovníky také z Akademie věd a z jiných pracovišť. Jeho nabídku jsem přijal, ale neuvědomil jsem si, že se dostanu také já na katedře do izolace. Katedra mu vytýkala, že je likvidátorem oboru správního práva, v jehož čele stojí. Řekl jsem mu, že se nechci zabývat státním aparátem, ale politickými právy a nestátními organizacemi. Souhlasil s tím. Prof. Levit, pokud mu na to čas stačil, mě podporoval také proto, že jsem se neomezoval na pozitivistický přístup k problémům, ale zabýval jsem se širšími filozofickými a státovědeckými otázkami. Obhájil jsem svou kandidátskou práci se zaměřením na tradiční oblast státovědy a modelů politických systémů. Byl jsem tehdy ovlivněn názory a koncepcemi, které se začaly po 20. sjezdu KSSS prosazovat v některých západních komunistických stranách nebo u některých socialistů, např. v Rakousku u Ernsta Fischera. V té době se objevovaly i v diskusích v Československu různé koncepce odlišné od oficiální linie. Zdeněk Mlynář a někteří další pracovníci Ústavu státu a práva obdivovali jugoslávský model samosprávy. S touto koncepcí jsem se neztotožňoval, neboť jsem byl přesvědčený, že cesta k demokracii může vést jen obnovou systému politických stran, systému, který má v českých zemích hluboké tradice. S těmito diskusemi byla spojena i nastolovaná idea dialogu

10 Viktor Knapp (1913–1996) byl profesor občanského práva Právnické fakulty UK v Praze, dlouholetý ředitel Ústavu státu a práva ČSAV, poslanec parlamentu, v období pražského jara byl předsedou parlamentního ústavněprávního výboru. Srv. Knapp, Viktor: Proměny času. Vzpomínky nestora české právní vědy. Praha 1998. Pavlíček, V.: Vzpomínky na prof. Viktora Knappa a na jeho vztah k ústavnímu právu. In: Gerloch, Aleš (ed.): Viktor Knapp. Vědecké dílo v proměnách času. Plzeň 2014, s. 615–624.

mezi marxismem a náboženstvím i jinými ideovými proudy. Dialog podporoval také tehdejší papež Jan XXIII. V Československu byl dialog spojen s diskusemi o odcizení mezi jednotlivcem a státem, jak se projevoval u „mladého Marxe“ nebo v díle Franze Kafky. Pavel Levit byl různým novým myšlenkám otevřený, i když zároveň skeptický, opatrný.

Myšlenka obnovy plurality politických stran jsem zastával i v souvislosti se svou vědeckou prací o Národní frontě. Mohl jsem sledovat, že existující české nekomunistické strany byly přísně kontrolované ze strany tajemníků akčních výborů Národní fronty, kteří rozhodovali i o přijímání nových členů do těchto stran. Přesto si socialisté udržovali stále kolem patnácti tisíc členů, lidovci kolem třiceti tisíc členů. Při prvním uvolnění politických poměrů v roce 1968 v krátké době počet členů těchto stran stoupl na dvojnásobek. Považoval jsem to za důkaz, že předchozí moje názory o významu tradic pro politický systém byly správné. Své názory jsem uplatnil nejen ve společném článku se Zdeňkem Mlynářem, jak jsem již vzpomněl, ale také jako člen tzv. Mlynářova týmu k vývoji politického systému, pro který jsem zpracoval v roce 1967 dvě studie. Zabýval jsem se v nich politickými právy a problematikou politického pluralismu. V tomto týmu pracovali někteří nestraníci působící tehdy v Ústavu státu a práva jako např. Ing. Dalibor Plichta, který se podílel i na organizaci těchto setkávání a na obsah diskusí vzpomínal v roce 2004.¹¹ Zdeněk Mlynář své odmítavé názory na možnost obnovit systém politických stran jako reformu politického systému změnil až někdy v březnu 1968 a promítlo se to posléze i do politických dokumentů.

Pokud bych se vrátil ke své spolupráci s prof. Levitem na fakultě, chtěl bych uvést, že do skript o společenské a státní výstavbě, které vyšly v několika vydáních,¹² jsem psal, že vedle transmisního systému v socialistických státech, který existuje u nás, jsou možné i jiné systémy a uváděl jsem systém jugoslávský i systémy pluralitní, které propagují některé západní komunistické strany.

Podrobně jsem popsal strukturu všech politických stran v Československu, jejich velikost a působení. Jinou kapitolou byla činnost dobrovolných organizací. Vedle velkých tzv. masových organizací jsem popisoval činnost spolků a připomínal jsem vývoj právní úpravy po roce 1951, kdy byl přijat zákon o dobrovolných organizacích a shromážděních, který v duchu tehdejší koncepce směřující k sovětskému systému chtěl jej aplikovat na československé poměry. Místo zájmových organizací a spolků měla být aktivita občanů regulována prostřednictvím „masových organizací“ a „aktivů“ řízených některými orgány státu, včetně tehdejších národních výborů, nebo přidruženými aktivy u odborových organizací v závodech.

11 Plichta, Dalibor: Politická práva, naše státnost a prof. JUDr. Václav Pavlíček. In: Jirásková, Věra – Suchánek, Radek: Pocta prof. JUDr. Václavu Pavlíčkovi, CSc. k 70. narozeninám. Praha 2004, s. 132–139.

12 Pavlíček, V. (ed.): Společenská a státní výstavba. Vybrané kapitoly. Určeno pro posluchače právnické fakulty. Praha 1966 (další vydání v l. 1967 a 1970).

Mé názory vyjádřené ve skriptech byly někdy v různých připomínkových řízeních označeny za nemarxistické a revizionistické. Čelil jsem tomu např. citací z Leninovy knihy Dětská nemoc levičáctví v komunismu, kde se uvádělo, že po vítězství socialismu v průmyslově vyspělé zemi přijde doba, že Rusko bude opět zaostalé v sovětském i socialistickém smyslu. Reakcí bylo, že takový citát byl vyškrtnut vzdor mé námitce, že zřejmě chtějí cenzurovat i Lenina. Nejvýrazněji se to odrazilo v cizojazyčném sborníku (časopisu) Jednoty právníků vydaném k výročí Všeobecné deklarace lidských práv,¹³ kdy mi také tento citát vyškrtl vědecký redaktor tohoto sborníku, pozdější významný činitel normalizačního období. Citát jsem použil v té době v jiných článcích. V odborné publicistice jsem se věnoval také etapám postupné likvidace různých spolků, např. kulturních a uměleckých, jako byly Spolek výtvarných umělců Mánes, Spolek Purkyně, Umělecká beseda a další a uváděl jsem, že reálně na vesnicích vyvíjejí stále největší aktivitu takové spolky jako hasiči, Baráčníci, Sokol apod. V té době také působily některé podpůrné spolky ve velkých podnicích, jako byl např. Haléřový spolek v Mladoboleslavské automobilce, což jsem věděl mimo jiné také od svých rodičů. Byl jsem přesvědčen, že v oblasti dobrovolného sdružování staleté tradice dosud nebyly zničeny a při politickém uvolnění novou právní úpravou se mohou znovu rozvinout. V 60. letech jako reakce na změnu názvů některých sportovních klubů, kdy místo Sparty se klub nazýval Spartak Sokolovo, místo Slavie Dynamo, začaly snahy o vznik spolků přátel těchto klubů s původními názvy. Jedním z prvních byl Odbor přátel Slavie. Tehdy za mnou přišel herec Martin Růžek, aby se mnou konzultoval možnost zřízení takového spolku a jeho stanov. Později v letech 1966–1968 vznikaly ve větším měřítku takové aktivity na vysokých školách s různým zaměřením těchto spolků. Ve svém archivu jsem našel např. návrh na vznik Futurologického klubu, který měl vzniknout pod patronací prof. Jaroslava Kladivy, děkana filozofické fakulty UK, dlouholetého prorektora Univerzity Karlovy a člena ÚV KSČ. Nalezl jsem poznámky o jednání se studenty, kteří chtěli takový klub založit i s poznámkou, že z VŠE se ho má účastnit jakýsi Zeman. V roce 1967 ještě takové pokusy o uvolnění byly střídány s vlnami represí.

JK: Chtěl bych se zeptat, zda nepředstavovalo určitý impuls lednové plénum ÚV KSČ v roce 1965, které po delší době znovu otevřelo téma dobrovolných organizací?

VP: Nový zákon o dobrovolném sdružování a shromažďování se připravoval již v roce 1964. Základem byl vypracovaný materiál schválený v aparátu ÚV KSČ. Patrně toto lednové plénum mělo k tomu dodat schválení a další impuls. Vyplývá to ostatně i z času, kdy jsem publikoval na základě těchto diskusí a materiálů svůj první článek v Právníku v roce 1965. Původní materiál byl připraven v roce 1964, kdy bylo zahájeno připomínkové řízení, na které mě za katedru delegoval prof. Levit. Připomínky k návrhu zásad zákona z 21.4.1964 jsme společně s doc. P. Peškou z Katedry státního práva poslali v květnu 1964.

13 Pavlíček, V.: The concept of the freedom of association and assembly in Czechoslovakia. Bulletin of Czechoslovak law 8, č. 1–4, 1967, s. 77–95.

Na katedru jsem nastoupil v roce 1963. Již v době působení v ústavu jsem publikoval v časopisu Právnická recenze na knihu J. Mužíka o vztahu subjektu a objektu. Napsal jsem tam mimo jiné, že změni-li se v politice objekt řízení, tak se musí změnit i řídicí subjekt, aby byl způsobilý k takovému řízení. Vyjádřil jsem, že lidé, kteří byli úspěšní jako revolucionáři v době revoluce, když bořili, v běžném chodu státu se na nové poměry již stěží jsou schopni adaptovat a plnit nové pozitivní úkoly. Ukazoval jsem to na některých příkladech těchto subjekt-objektových vztahů. V podstatě v téže době jsem ve Filozofickém časopise uveřejnil recenzi na publikaci Zdeňka Jičínského a Jiřího Boguszaka o socialistické zákonnosti. Zaujala mně také jejich citace veršů Jevgenije Jevtušenka, jak diktatura působí zlobně na člověka a na jeho svobodu. Když jsem před několika lety tuto recenzi četl v souvislosti se svým příspěvkem do Pocty k životnímu jubileu Zdeňka Jičínského¹⁴, oceňoval jsem, jak autoři byli v této publikaci docela odvážní. Jevtušenko byl sice v té době módní básník Chruščovovy éry, ale československá realita byla k tomuto vývoji velmi opatrná a rozporuplná. Poznatky ze zmíněných knih ukazují také na atmosféru tehdejší doby a ideové proudy, které se zejména mezi intelektuály vyskytovaly, na rozdíl od tehdejšího politického vedení.

JK: V čem se změnilo chápání role Národní fronty?

VP: V době mého studia na Právnické fakultě nám ještě členové katedry sovětského státu a práva přednášeli o tzv. Gottwaldově zákonu neustálého se přibližování sovětskému vzoru v souvislosti s jeho vystoupením při otevření Leninova muzea. Dovožovali z toho, že sovětský systém je nejlepší a co není v Sovětském svazu, je nedokonalé a Československo se musí v politice i v právu k sovětskému vzoru přiblížit. Po 20. sjezdu KSSS se atmosféra změnila a působily na ni také změny v mezinárodních vztazích, negativně např. povstání v Maďarsku apod. Nové podněty se však udržovaly především v literárních časopisech, např. v Literárních novinách, kde publikovali filozofové Karel Kosík a Ivan Sviták, řada spisovatelů apod. V souvislosti s Chruščovovou politikou se změnil také oficiální vztah k Jugoslávii, která ještě na počátku mého studia byla posuzována jako stát fašistický. Promítalo se to i do politiky Národní fronty a do vztahů k nekomunistickým stranám. V Jugoslávii byly nekomunistické strany zlikvidovány stejně jako v řadě států sovětského bloku. Jugoslávský model měl velké zastánce, ale také v některých dobách později i velké odpůrce, což se promítlo v likvidaci tzv. jugoslávské úchylky na Vysoké škole politické ÚV KSČ. Příklon k jugoslávskému modelu byl tedy mnohými chápán jako vzpoura proti modelu sovětskému. Jugoslávský model samosprávy měl velké zastánce u některých významných pracovníků Ústavu státu a práva i u některých filozofů a historiků na Filozofické fakultě UK. Znamenal také odmítnutí myšlenky Národní fronty a obnovy reálného působení nekomunistických stran. Já jsem od

14 Pavlíček, V.: Setkávání a dialogy se Zdeňkem Jičínským. In: Mikule, Vladimír – Suchánek, Radovan (eds.): Pocta Zdeňku Jičínskému k 80. narozeninám. Praha 2009, s. 300–307.

počátku byl k této myšlence kritický, neboť jsem byl přesvědčen o významu historických tradic pro vývoj politického systému a na úctě k tradicím jsem vyrůstal.

Celé sdružování se mělo podřídit systému převodů a pák. Do skript jsem také zařadil kapitolu o církvích a náboženských společnostech, pro které jsem mimo jiné využil také učebnice vydávané na teologických fakultách. O církvích a náboženských společnostech a vztahu státu a církve se na právnické fakultě nepřednášelo již od 50. let.

O problematice politických práv, náboženské svobody a o možné reformě Národní fronty jsem publikoval i v nekomunistickém tisku v letech 1967 a 1968. V Lidové demokracii se mnou uskutečňovala rozhovory Dr. Helena Bláhová a týkaly se širšího okruhu problémů. Ve Svobodném slově jsem tiskl spíše historické články o vývoji Národní fronty. Vzhledem k tomu, že jsem se spolčovacím a shromažďovacím zákonem zabýval prakticky sám, byl jsem zván i na některé přednášky mimo fakultu. V roce 1967 mě např. pozvali do Orbisu, kde působil také můj starší kolega z fakulty Dr. Pavel Bošek, který byl znám i v kulturní oblasti, neboť se podílel na vzniku některých malých divadel. Na této přednášce, kde jsem kritizoval potlačování dobrovolných aktivit a rozpouštění různých spolků v 50. letech i některé aspekty politiky KSČ v první republice, mě v diskusi ostře napadla jedna z účastnic. O přestávce mi Pavel Bošek sdělil, že to je dcera Klementa Gottwalda, Marta Čepičková. Byla tehdy redaktorkou časopisu pro zahraničí, který se tuším jmenoval Socialistické Československo. Když jsem s ní posléze diskutoval a argumentoval např. tím, jak byl Gottwaldem, který ve 30. letech byl v Moskvě, ostře kritizován Šverma a Slánský za politiku lidové fronty a podporu Dr. Beneše ve volbách, byla tím překvapena a zejména pak tím, když jsem jí řekl, že se o tom píše i v oficiálních Dějinách KSČ, které byly předmětem stranického školení. Měla zájem o mou knihu o politických stranách a na to téma jsem se později s ní sešel v roce 1967 u ní v redakci a sdělovala mi i ostré výhrady své a svého manžela Dr. Alexeje Čepičky k některým částem. Také s ním jsem se později v létě roku 1968 sešel k rozhovoru v době, když jsem pracoval v rehabilitační komisi pod vedením historika Karla Kaplana. Čepička tehdy měl možnost v archivu ÚV KSČ studovat a připravovat si své vyjádření. Tehdy jsem se ho ptal např. na jeho jednání se Stalinem a na jeho podíl na odstranění generála L. Svobody z funkcí. Po otištění svého článku v Právniku o únoru 1948 i s ohledem na převratné změny v té době jsem již neměl čas posléze uvedené záznamy z rozhovoru s těmito politiky autorizovat.

LR: Proč tedy nebyl zákon o spolčování a shromáždění přijat?

VP: Legislativně byl připraven, ale zůstávalo předmětem politického boje, kam může uvolnění v oblasti politických práv jít a jak má další vývoj postupovat. Poslední verze, která reagovala na Akční program KSČ a program vlády, byla zpracovaná v červenci 1968. Reagoval jsem na toto znění v Literárních listech z 8. 8. 1968¹⁵

15 Pavlíček, V.: Kdy bude přijat spolčovací zákon? Literární listy 1, č. 24, 1968, s. 3.

a v rozsáhlejší článku ve Správním právu č. 5/1968.¹⁶ Do tisku jsem tento článek předal 30. 8. 1968, ale v poznámce jsem reagoval na to, že již byla přijata řada mimořádných zákonů po Moskevském protokolu a intervenci pěti států do Československa. Soustředil jsem se v něm proto na obhajobu dosavadních demokratických procesů a uvedl jsem v něm, že dosavadní historie ukazuje, že míra demokratických svobod odpovídajících našim tradicím, je nezbytnou podstatou naší národní a státní existence. Mimořádné zákony byly sice vydány jako dočasné, ale ministerstvo vnitra je vykládalo jako trvalé. Na tyto interpretace jsem reagoval dalším článkem v Socialistické zákonnosti č. 3/1969.¹⁷ Článek jsem uvozoval myšlenkou, že v období omezené suverenity, kdy jsou ohroženy osobní svobody, mohou vznikat pochybnosti o významu a zárukách politických práv. Přesto jsem publikoval řadu argumentů proti tomuto trendu. Promítaly se do toho i otázky sdružování v politických stranách. Obával jsem se po zkušenostech z Maďarska z roku 1956, že dojde k masovému trestnímu postihu. Proto jsme s doc. Novotným napsali rozsáhlý článek o potřebě humanizovat trestní právo, zejména pokud jde o politická provinění. Rudé právo článek odmítlo a na pokračování jej uveřejnila Lidová demokracie.¹⁸ V článku jsme se zabývali ochranou osobních svobod občanů, suverenitou státu v souvislosti s ochranou občanů a změnou trestně právních předpisů. Zpochybňovali jsme důvodnost ukládání trestu smrti a navrhovali jsme jednoznačně jej vyloučit pro politické delikty. Žádali jsme pro politické vězně mírnější vězeňský režim a definovali jsme, co rozumět politickými delikty. Upozorňovali jsme na trestnost zavlečení do ciziny a varovali jsme před novým antisemitismem, který se v té době v některých tiskovinách šířil. Z procesních ustanovení jsme navrhovali větší záruky nezávislosti soudců a advokacie a zřízení zvláštního dozoru nad státní bezpečností.

V atmosféře, počínaje rokem 1967, vznikaly iniciativy směřující ke vzniku různých nových sdružení nebo vzniku či obnovení některých politických stran. Zejména mezi vysokoškolskými studenty vznikaly iniciativy vytvářet samostatné studentské spolky nebo jiné aktivity. V oblasti shromažďování velký rozruch na vysokých školách způsobily tzv. Strahovské události. Byla to demonstrace studentů v říjnu 1967 v průběhu zasedání ÚV KSČ, které se konalo na Hradě. Na nově budovaných Strahovských kolejích, kde byli ubytováni především studenti z ČVUT, docházelo k častému vypínání elektrického proudu a k dalším provozním problémům. Při takové příležitosti v říjnu vyšli studenti demonstrovat a směrem přes Hradčanské náměstí chtěli jít do centra Prahy a volali: chceme světlo a obdobná hesla. Chtěli tím dosáhnout pořádku a odstranění lajdáctví a provozních závad na dokončova-

16 Pavlíček, V.: Zamyšlení nad tradicemi a novou úpravou práva spolčovacích v Československu. Správní právo 1, č. 5, 1968, s. 241–256.

17 Pavlíček, V.: Politická práva, spolčovací a shromažďovací zákon. Socialistická zákonnost 17, č. 3, 1969, s. 137–149.

18 Novotný, Oto – Pavlíček, V.: Právo a právní politika. Lidová demokracie 23, č. 295, 5. 11. 1968, s. 3 a č. 296, 6. 11. 1968, s. 3.

ných kolejích. Demonstrace s takovými hesly byla pochopena v politickém smyslu a nasazenými policejními oddíly byla tvrdě potlačena. Policisté studenty tloukli, posléze i na kolejích na Strahově. V čele ubytovaných studentů stála Kolejní rada areálu Strahov – KRAS. Dopadení studenti měli být potrestáni a vyloučeni ze studia. Studentští představitelé mě navštívili na fakultě s žádostí o pomoc, neboť se jim nepodařilo získat podporu od představitelů své vysoké školy. Navštívili také prof. Dr. Rattingera i některé představitele Karlovy univerzity, kde se jim rovněž dostalo podpory. Aktivní podpory se jim dostalo zejména od studentů Filozofické fakulty UK. Nakonec se obrátili i na ministra školství prof. Jiřího Hájka. Jeho jednání s ministrem vnitra a s dalšími činiteli, např. generálním prokurátorem Janem Bartuškou, je zachyceno v Pamětech Jiřího Hájka.¹⁹ Strahovské události znamenaly určitou předeheru k tzv. Pražskému jaru, neboť se podařilo stanoviska studentů uhájit, a nakonec ministr vnitra musel odstoupit. Řada studentů byla při této demonstraci zraněna a ošetřena v nemocnici Pod Petřínem. Tamní lékaři také poskytli cenná svědectví o důsledcích tohoto policejního zásahu. Za rok jsme na to společně vzpomínali právě v tehdy otevřeném studentském klubu v areálu těchto kolejí. Problematikou svobody shromažďování a pouličních průvodů a kritikou judikatury soudů jsme se zabývali spolu s kolegou dr. O. Novotným z katedry trestního práva v časopisu Právník v roce 1967.²⁰ Kritizovali jsme stanovisko prezidia Nejvyššího soudu z roku 1966, které označovalo různá živelná shromáždění za trestný čin výtržnictví. Stanovisko mělo tehdy ovlivnit rozhodování Městského soudu ve věci jiné demonstrace studentů. V roce 1968 bylo toto stanovisko v důsledku naší analýzy zrušeno. Uveřejnění našeho článku bylo odmítnuto nejprve v rezortním časopise ministerstva spravedlnosti Socialistická zákonnost zásahem náměstka ministra pro nepřipustný útok na justici. Otištění v Právníku mělo především v právních kruzích velký ohlas a zřejmě přispělo k tomu, že se na mě studenti z ČVUT obrátili.

LR: Proč nemohl být vydán druhý svazek Vaší publikace o politických stranách po Únoru?

VP: Příčin bylo několik. Tuto práci jsem sice dokončil a předložil k obhajobě jako habilitační na fakultě a zároveň jsem ji odevzdal do tisku. Habilitace na fakultě úspěšně proběhla. Má činnost v Kaplanově komisi mi v roce 1968 a 1969 otevřela přístup k některým archivním fondům ÚV KSČ a já jsem pocítoval potřebu tyto nové zdroje využít k doplnění textu. Doplněval jsem řadu věcí ještě ve sloupcových korekturách. Od urychleného dokončení mě odváděly i aktuální politické změny dané okupací a nástupem sil s touto intervencí spojených. Snažil jsem se tomu čelit činností v aparátu Národní fronty i v publicistice. Vyjadřoval jsem názor, že je třeba publikovat, dokud je to ještě možné. Proces tzv. normalizace spojený s omezováním svobody projevu a vědecké práce, byl urychlen nástupem Dr. Husáka do čela KSČ

19 Hájek, Jiří: Paměti. Praha 1997, s. 250–255.

20 Pavlíček, V. – Novotný, O.: Ke vztahu ústavní svobody pouličních průvodů a manifestací a trestného činu výtržnictví. Právník 67, č. 7, 1967, s. 874–878.

a ve školství prof. Hrbka. S tím bylo spojeno, že po mém postihu na fakultě, spojeném se zákazem publikovat, se mnou nakladatelství rozvázalo smlouvu na tuto knihu. Socialistická strana i nakladatelství se ke mně zachovaly velkoryse, neboť mi daly plnou náhradu ve výši sjednaného honoráře. Po propuštění z fakulty se mi to hodilo. Nějakou dobu jsem ještě měl možnost pod značkou psát historické články do Svobodného slova a některých dalších časopisů této strany. Udržoval jsem s nimi kontakt i později a mám na spolupráci s nimi nejlepší vzpomínky.

LR: Psal jste v té době o Národní frontě kriticky. Jaký to mělo důvod?

VP: Po únoru se stal aparát Národní fronty nástrojem politického dohledu nad nekomunistickými stranami. Rozhodoval i o přijetí nových členů do těchto nekomunistických stran. Přesto i v těchto svízelných podmínkách pokračovaly v českých zemích ve své činnosti a snažily se chránit své členy. Svou životaschopnost prokázaly v roce 1968, kdy při politickém uvolnění počet jejich členů rychle rostl, stejně jako aktivita orgánů a organizací těchto stran. Při zpracování tohoto tématu jsem navazoval na teorie politického stranictví, jak se vyvíjely od 19. století, byly zpracovány ve Státovědě G. Jellineka, v pracích Maxe Webera, R. Michalse, americkými teoretiky a podrobně rozpracovány u nás Edvardem Benešem a ve 30. letech Janem Mertlem, což jsem připomínal. Měl jsem poměrně dobrou knihovnu k této tematice a nebyl jsem vázán na přístupnost literatury ve veřejných knihovnách. Ovlivnily mně výrazně také názory západoevropských eurokomunistických stran, které navazovaly i na dílo A. Gramsciho. Jeho dílo do češtiny uváděl můj kolega z fakulty filozof L. Sochor. Na základě těchto zdrojů jsem čelil názorům, že nekomunistické strany jsou jen historickou záležitostí. Publikace tohoto tématu v nakladatelství Československé strany socialistické byla vhodná také proto, že do normalizace nebyla taková témata u nich podrobována takové cenzuře. Byl jsem dobře seznámen s ostrou kritikou politického stranictví v meziválečné době i s funkcemi, které politickým stranám přikládal např. Dr. E. Beneš. Dr. Beneš sice kritizoval začátkem 20. století politické strany pro jejich fanatismus, ale zároveň je považoval za vhodný prostředek k výchově k větší politické kultuře. Nepovažoval jsem je proto za relikty minulosti, ale za možný prostředek k obnovení pluralitního politického systému v budoucnosti. I v tehdejší době měl tisk nekomunistických stran poměrně velký náklad a zejména Lidová demokracie, deník Československé strany lidové, byl čten značným množstvím intelektuálů. Členství v nekomunistických stranách lidem žádné podstatné mocenské výhody nezajišťovaly, ale zároveň byly projevem určité opozičnosti v rámci možností. I při kádrových stropech pro nekomunisty představitelé těchto stran často dokázali, aby se děti jejich členů dostaly na školu apod.

LR: Co Vás dále inspirovalo?

VP: Jistě to bylo především domácí prostředí. Vyrůstal jsem ovlivněný sokolskou myšlenkou. Otec byl nejstarší ze sedmi dětí a všichni aktivně působili v místní sokolské jednotě. Děda, který byl malorolník a švec, po 1. světové válce aktivně působil v národně socialistické straně v obci a z první pozemkové reformy získal

parcelu k postavení domku. Když byl ve válce zakázán Sokol, otec zachránil podstatnou část sokolské knihovny, z níž jsme si mohli i ve válce číst. Některé knihy jsem později využil ve své odborné práci. Matka byla sirotek, které se ujal bezdětný chudý manželský pár. Přístup ke vzdělání měli oba omezený. Matka se stala švadlenou, otec se vyučil strojníkem. Po 2. světové válce oba vstoupili do komunistické strany a působili nadále v Sokole. V oblasti náboženské jsem získal výchovu díky mé matce. Jako dítě jsem ministroval a na gymnáziu ještě na počátku 50. let jsem chodil na nepovinné náboženství, později pod jiným názvem. Učil mně v Mladé Boleslavi salesián Dr. Říha, mladý, velmi vzdělaný člověk, s kterým jsem velmi diskutoval. Sice jsme se posléze názorově rozešli, ale když se stal v naší obci farářem, tak v případech potřeby jsem mu pomáhal. Uvedl mě do řady filozofických myšlenek, které jsem mohl konfrontovat s výukou filozofie na gymnáziu. Znalosti takto získané mi byly užitečné, když jsem se v 60. letech účastnil diskusí v rámci koncepce dialogu mezi marxismem a křesťanstvím, který organizovala Erika Kadlecová, Milan Machovec a další osobnosti. Na výzvu Eriky Kadlecové jsem se pak účastnil jako externista jejího úsilí o nápravu křivd vůči církvím a náboženství, stal jsem se na ministerstvu kultury členem rehabilitační komise a předsedou komise pro obnovu řeholí. V této posléze uvedené funkci jsme připravili řadu materiálů v oboru historie, trestního práva, sociálního zabezpečení atd. za účasti mých kolegů z fakulty, aby mohly být některé nezákonnosti napraveny. Měl jsem možnost také blíže se seznámit se spory mezi jednotlivými církvemi, zvláště výrazně se to projevilo ve vztahu mezi církví pravoslavnou a řeckokatolickou, jejichž představitelé v roce 1968 a znovu v roce 1990 organizovali v Praze proti sobě demonstrace. Církevní otázce jsem proto věnoval velkou pozornost v závěrečné kapitole prvního dílu mé knihy o Národní frontě. K tomuto tématu jsem měl poměrně dost archivních materiálů, včetně toho, jak někteří duchovní spolupracovali se Státní bezpečností. Nepovažoval jsem za eticky přípustné, abych o takových záležitostech tehdy psal a ztěžoval tím proces rehabilitace. Poznání těchto různých agenturních vztahů, kdy někteří aktivně informovali funkcionáře komunistické strany a posléze odešli do Vatikánu, byly pro mě cenné i pro pochopení dalšího vývoje v 90. letech. V roce 1968 jsem se také účastnil jednání mezi katolickou církví a ministerstvem kultury o vytvoření těchto nových vztahů. Katolickou církev tehdy zastupoval světící biskup Kajetán Matoušek a někteří zástupci řeholí. Představitelé státu zejména oceňovali činnost řeholnic v sociálních a zdravotních službách. Vše se pak v době normalizace vrátilo zpět do období dohledu nad církvemi, které reprezentoval bývalý a znovu instalovaný šéf církevního sekretariátu Karel Hrůza. Z doby působení v těchto funkcích jsem měl možnost se seznámit zejména s násilným potlačením řeholí v 50. letech. Představitelé řeholí, s nimiž jsme v roce 1968 jednali, navrhovali, aby mohli obnovit řeholní život jen v několika budovách a ubezpečovali, že s ohledem na jejich věk a početnost není ani reálné, aby chtěli více a rozhodně odmítali myšlenku nějaké restituce majetku. Upřímnosti tohoto tvrzení jsem tehdy věřil. Odpovídalo to ostat-

ně názorům, které vyjadřoval biskup Trochta a někteří další představitelé církve v jednání se státem v roce 1948 a 1949 a které jsem uveřejnil ve své knize.

JK: Byl systém Národní fronty udržitelný?

VP: Systém Národní fronty se od svého vzniku měnil. Ne nadarmo jej před únorem 1948 považovaly nekomunistické strany za jakousi obdobu nebo pokračování v působení koaličních pětetek nebo sedmiček z doby 1. republiky, jak mě to vysvětloval Dr. Prokop Drtina. Pojetí komunistů bylo jiné a také se vyvíjelo ještě do února. Souviselo to s vývojem myšlenky o specifických cestách k socialismu, která se nediskutovala jenom u nás, ale byli o ní přesvědčeni i někteří představitelé západoevropských politických stran, jak to vyplývá i z názoru H. Laskiho z Labour Party. Převzetí onoho transmisního modelu, který po únoru vznikl, bylo výsledkem mezinárodních vlivů i nové vnitropolitické situace. Nebylo teoreticky vyloučeno, že zmírňování studené války se může promítnout i do vnitropolitického života novými vztahy v politickém systému. Podrobně jsem se zabýval vývojem názorů Dr. Beneše na politické stranictví. I když jsem nevěřil příliš propagandě o jugoslávském samosprávném modelu a domníval jsem se, že i tam působila represe, jen měla jinou formu, byla to nicméně ukázka toho, že sovětský model není jediný možný. Přesto, že jsem zejména díky činnosti v Kaplanově komisi poznal způsoby a míru represe, patrně jsem si plně neuvědomil rozsah vlivu Státní bezpečnosti při tvorbě politického systému. Při Chruščovových reformách stranického a státního aparátu, o nichž jsme četli v novinách a které měly přetrhat předchozí silné vzájemné vztahy tohoto aparátu v Sovětském svazu, jsem patrně také nedocenil všechny tyto důsledky. Vnímал jsem tyto změny jako vnášení chaosu do fungování státu. V březnu 1968 jsem odjel na studijní tříměsíční pobyt do Sovětského svazu, což bylo krátce před volbou generála Svobody prezidentem republiky a po několika mých rozhovorech s ním. Z Moskvy jsem mu ke zvolení blahopřál a on mi tam poděkoval. Tato korespondence mi patrně pomohla na velvyslanectví při plánování mého programu pobytu. V různých místech Sovětského svazu, kde jsem pobýval – Moskva, Lenin-grad, Riga, Tbilisi, jsem vnímал různé reakce na vývoj v Československu. Měl jsem možnost mluvit 1. května do rozhlasu v Rize, kde jsem pozitivně hovořil o vývoji v Československu. Také jsem tam měl možnost mluvit s ministrem vysokých škol Milerem o vývoji v Lotyšsku na základě jeho knihy, která se v ruštině tímto tématem zabývala. Po návratu do Prahy jsem byl pozván na poradu na ÚV KSČ, která se zabývala další politikou vůči Národní frontě. Byli přítomni také někteří vedoucí představitelé ÚV KSČ jak ze skupiny těch, kteří patřili později ke zvatelům sovětské intervence, tak i ze skupiny reformátorů. Sděloval jsem jim své zkušenosti z referování sovětských sdělovacích prostředků o vývoji v Československu nejen na centrální úrovni, ale i v republikách, kde jsem byl.

V červnu 1968, v době mé nepřítomnosti v Československu, se uskutečnilo setkání představitelů politických stran a dalších organizací Národní fronty, které přijalo prohlášení o dalším vývoji Národní fronty a obsahovalo tezi o návratu k pluralitě.

Národní fronta měla být znovu místem pro politické dohody. Po mém návratu mi vedoucí představitelé Národní fronty nabídli, abych působil jako poradce na ÚV Národní fronty a k tomu cíli jsem se 20. srpna 1968 v odpoledních hodinách setkal s novým generálním tajemníkem tohoto orgánu Evženem Erbanem. Odcházel na zasedání předsednictva ÚV KSČ, zmínil se o jeho programu a sdělil mi, že druhého dne odjíždí do Finska na sjezd, tuším Demokratického svazu finského lidu. Vysvětlil mi zhruba představy o mém postavení v aparátu Národní fronty a ubezpečil mě, že klidně mohu odjet na venkov a zůstat tam do jeho návratu. Další směřování Národní fronty se mělo uskutečnit v duchu prohlášení z 15. června 1968²¹ a prvním úkolem mělo být vypracovat zákon o Národní frontě, neboť předchozí jeho předloha byla v parlamentu odmítnuta.

JK: Jakou proměnou prošel v roce 1968 aparát Národní fronty?

VP: Aparát Národní fronty v roce 1968 a v roce 1969 procházel změnami v několika vlnách. S vedoucí tajemnicí Národní fronty Ladislavou Kleňhovou-Besserovou²² jsem se do roku 1968 viděl málo. V roce 1968 z funkce odešla. Celý sekretariát až do té doby ve skutečnosti vedl její zástupce Miloslav Vacík.²³ S ním jsem měl velmi dobré vztahy. Když jsem se ho ptal na některé nejasnosti z činnosti Národní fronty, podával mi informace a pozorně naslouchal mým názorům. Někdy začátkem roku 1968 do aparátu přišel ze Slovenska do funkce místopředsedy Národní fronty František Dvorský, který patřil ke skupině slovenských politiků v čele s Chudíkem, kteří podporovali Antonína Novotného. Později se stal tajemníkem, ale velkou aktivitu nevyvíjel. V diskusích se mnou varoval před nástupem G. Husáka do politiky. S Dr. G. Husákem mě dříve seznámil na nějaké konferenci na Slovensku JUDr. Felix Vašečka, autor zajímavé knihy o vztahu státu a církvi. Na naše představení Dr. Husák reagoval tím, že v Čechách byl vězněn na Mírově a pracoval v Plzni ve Škodovce. Vážil jsem si toho, jak dokázal vzdorovat výsledkům a věznění. Později mi jeho politickou fyziognomii přiblížil příslušník zahraničního odboje Edo Friš, autor publikace Povstání zdaleka i zblízka. Husáková pozdější činnost v politice mě nijak nepřekvapila, neboť z jeho předchozí činnosti jsem poznal, že nikdy nebyl demokrat a člověk dialogu. Také mě odpuzovaly na počátku normalizace jeho projevy rozněčující nenávisť ve společnosti. Předpokládal jsem, že jeho nástup do vedoucí funkce v KSČ povede k dalšímu potlačení činnosti nekomunistických stran v českých zemích tak, jak si počínal dříve na Slovensku.

M. Vacík zůstával tajemníkem, který celý aparát řídil. Když bylo rozhodnuto o ak-

21 Prohlášení hlavních politických organizací Národní fronty, schválené dne 15. 6. 1968. Uveřejněno in: Rudé právo 48, č. 165, 16. 6. 1968, s. 1–2.

22 Ladislava Kleňhová-Besserová (1912–1997) byla poslankyně Národního shromáždění, členkou ÚV KSČ, tajemnicí Ústředního výboru NF v letech 1953–1968.

23 Miloslav Vacík (nar. 1925) byl dlouholetý pracovník sekretariátu Ústředního výboru Národní fronty, v roce 1971 zvolen ústředním tajemníkem ÚV NF ČSSR, později místopředseda ÚV NF ČSR, za normalizace poslanec České národní rady a Sněmovny národů Federálního shromáždění.

tivizaci Národní fronty a příchodu Františka Kriegela²⁴ do funkce předsedy a Evžena Erbana²⁵ do funkce generálního tajemníka, přicházeli s nimi noví lidé s tímto reformním zaměřením. Vedoucím tiskového oddělení se stal Miroslav Kárný, dříve pracovník tiskového oddělení ÚV KSČ, postižený v době antisemitských kampaní. Proklamovaná zvýšená role nekomunistických stran se projevila tím, že se tajemníky Národní fronty stali za Československou stranu lidovou Rudolf Rejhon a za Socialistickou stranu Slavomil Olšák. K reformně zaměřeným pracovníkům Národní fronty patřil již dlouho působící vedoucí mezinárodního oddělení Vladimír Šimek, jehož bratr Pavel byl významným funkcionářem evangelické církve a státním notářem nebo jiná pracovnice tohoto oddělení Lída Holznerová, která patřila k tzv. terezínským dětem.

Nástupem E. Erbana do funkce generálního tajemníka a později předsedy Národní fronty za ním přicházela řada bývalých sociálních demokratů různé orientace. Část z nich usilovala o obnovu sociální demokracie. Z těch sociálních demokratů, kteří přišli do aparátu Národní fronty, byl nejvýznamnější osobností JUDr. Antonín Sum, bývalý tajemník Jana Masaryka a dlouholetý politický vězeň, který se stal v roce 1968 starostou obnoveného Junáka. Nevím již s určitostí, zda se stal také později tajemníkem Národní fronty nebo jakou funkci v Národní frontě zastával. Mezi sociálními demokraty, kteří za E. Erbanem přicházeli, byl např. JUDr. Vojta Erban, bývalý zpravodajský důstojník východní armády, který v roce 1948 převzal sekretariát sociální demokracie, později byl vězněn. Jiným byl Dr. Jan Němec, známý také z února 1948, patřící k levému křídlu sociální demokracie, který později proslul v době normalizace jako ministr spravedlnosti.

Předpokládal jsem, že budu poradcem u Františka Kriegela. Po srpnu 1968 jsem byl zařazen do sekretariátu E. Erbana. Ze svého dřívějšího působení při práci v archivu Národní fronty jsem se s řadou pracovníků blíže poznal, zejména také s vedoucí archivu Hanou Formanovou, která stále ještě vyřizovala odvolání proti vyakčnění některých osob a zbavení pracovních míst v roce 1948. Takové žádosti přicházely také se zřetelem k tomu, jak se uvolňovala politická situace.

Prvním úkolem, kterým jsem byl pověřen již koncem srpna 1968, byla účast na vypracování zákona o Národní frontě a posléze též statutu Národní fronty. Skupina, která k tomu byla určena, sestávala z pracovníků Národní fronty a jednoho pracovníka ÚV KSČ, z oddělení, které mělo činnost Národní fronty v náplni. V této skupině jsem byl jediný právník, což bylo v jistém směru výhodné. Slovenský zástupce měl zájem jen o to, aby v zákoně bylo vyjádřeno federativní uspořádání. Prosadil jsem do preambule zákona formulaci o pluralitním pojetí Národní fronty a o nové ústavě a argumentoval jsem tím, že je to formulace prohlášení z 15. června, na kterém

24 František Kriegel (1908–1979) byl lékař, politik KSČ (poslanec parlamentu), v roce 1968 člen předsednictva ÚV KSČ a předseda Ústředního výboru Národní fronty, signatář Charty 77.

25 Evžen Erban (1912–1994) byl politik sociálnědemokratické strany a od roku 1948 strany komunistické. V roce 1968 generální tajemník Ústředního výboru NF, v letech 1968–1971 předseda ÚV NF ČSSR.

se někteří z přítomných i M. Vacík podíleli. Tato formulace o pluralitě byla později hlavním důvodem k tomu, aby tento zákon byl zrušen.²⁶ K zákonu jsem vypracoval zvláštní stať, která byla uveřejněna v interním zpravodaji Národní fronty.²⁷ Domníval jsem se, že to pomůže zmírnit nebo zpomalit persekuci, zejména vůči některým sdružením, která byla ohrožena, např. Společnosti pro lidská práva. V zákoně byl obsažen pojem organizace plnicí funkce politické strany. Politické strany a organizace tohoto druhu mohly působit jenom tehdy, pokud byly členy Národní fronty. V materiálech souvisejících s Moskevským protokolem se uváděla kritická partie týkající se také této společnosti. Ve vedení Společnosti pro lidská práva při jejím vzniku byl filozof prof. Milan Machovec, politik Dr. B. Kučera, pražský biskup F. Tomášek a další osobnosti veřejného života. Generálním tajemníkem se stal hudební skladatel Dr. Emil Ludvík. Po svém vzniku Společnost začala vyvíjet velkou aktivitu a již na počátku vydala ve velkém nákladu Všeobecnou deklaraci lidských práv. Dr. Emil Ludvík navštívil E. Erbana, aby se s ním poradil o dalším postupu a obrátil se také na mě s žádostí o pomoc. Nabídl mi členství ve Společnosti a začal jsem působit v její právní sekci, kterou vedl advokát Dr. Laštovka z advokátní poradny v Mezibrané ulici. Přesto se nepodařilo rozpuštění zabránit. O přijetí do Národní fronty tehdy usilovala celá řada organizací, např. Klub angažovaných nestraníků, který byl rovněž v ohrožení. V době vypracovávání zákona o Národní frontě a dalších materiálů bezprostředně po srpnu 1968, nebyl v aparátu Národní fronty přítomen Miloslav Vacík. Zmizel na počátku intervence a jeho manželka se obrátila na pracovníky Národní fronty, že o něm nic neví, s žádostí o pomoc. Později se uvádělo, že jeho úkolem bylo obsadit rozhlas se skupinou dalších lidí, což se mu nepodařilo, proto byl odvezen do Moskvy, aby se ze své činnosti odpovídal. Do zaměstnání nastoupil až někdy koncem listopadu 1968. Dokumenty, které se tehdy v aparátu Národní fronty zpracovávaly, měly vyjádřit nové pojetí činnosti Národní fronty. Bylo v nich uvedeno, že Národní fronta má mít velký význam při přípravě voleb, volebních zákonů i nové ústavy. Odrážely to také dokumenty otištěné v Informačním zpravodaji. V této době jsem byl pověřován také úkoly, které přesahovaly mé formální postavení v aparátu Národní fronty. Patřilo k nim mé pověření zastupovat Ústřední výbor Národní fronty v ústavně právním výboru při diskusi o přípravě voleb a o volebním zákonu. Předsedou ústavně právního výboru byl prof. Viktor Knapp, který mě na tuto schůzi pozval, předsedal jí a požádal mě, abych návrh uvedl. Schůze se uskutečnila 4. října 1968 a mé vystoupení ohledně voleb vyvolalo ostrou reakci některých komunistických poslanců, zejména spjatých s érou A. Novotného, jako byl F. Krajčír, J. Jägermann a také J. Němec, kteří se rozhorlovali nad tím, že jako členové ÚV KSC nebyli předem o záležitosti informováni. Podrob-

26 Informační zpravodaj Ústředního výboru Národní fronty, č. 1, říjen 1968. V tomto prvním čísle byly uveřejněny všechny dokumenty spojené s prvními kroky E. Erbana od nástupu do jeho funkce v Národní frontě. Číslo bylo uvozeno jeho úvodní stať.

27 Pavlíček, V.: Zákon o Národní frontě a postavení dobrovolných organizací. Informační zpravodaj Národní fronty, č. 3, březen 1969.

něji jsem celou záležitost popsal ve své vzpomínce na Viktora Knappa při příležitosti jeho nedožitých 100. narozenin, jak jsem již dříve uvedl. Na počátku normalizace a prověrek mi Viktor Knapp sdělil, že toto moje vystoupení, jakož i jeho působení ve funkci předsedajícího této schůze, je prošetřováno jako možná trestná činnost mařící výsledky Moskevského protokolu. Informoval mně také, že tomu mohu čelit poukazem, že šlo o rozhodnutí předsednictva ÚV KSČ, které měli splnit E. Erban a J. Smrkovský, kteří tím pověřili nás. Viktoru Knappovi jsem byl za tuto informaci vděčný, i když k žádnému mému trestnímu stíhání v té době nedošlo. Pokusil jsem se pravdivost této informace tehdy ověřit z jiného pramene, který to potvrzoval. Druhým takovým úkolem přesahujícím mé postavení byla účast na přípravě inaugurace první federální vlády na Pražském hradě. Měl jsem zajistit nějaké organizační záležitosti a při příchodu na Hrad jsem se setkal se zetěm prezidenta Svobody, Dr. M. Klusákem, se kterým jsem se znal z fakulty. Ukázalo se, že L. Svoboda bezprostředně před touto inaugurací byl na zimním putování po horách a jeho návrat se opozdil. M. Klusáka jsem požádal, aby mě omluvil u prezidenta, že jsem mu, tak jak jsem slíbil, nedal k autorizaci jeho rozhovory se mnou, i když jsem si vědom, že to již v současné době přestalo být aktuální.

LR: Jak se dále vyvíjel aparát Národní fronty?

VP: Další změny v aparátu Národní fronty souvisely s federalizací státu a s utvořením Ústředního výboru Národní fronty České republiky a Ústředního výboru Národní fronty Slovenské republiky. Dále pak již s postupující normalizací, kdy na čas přicházeli do aparátu Národní fronty někteří dřívější pracovníci ÚV KSČ, kteří za krátkou dobu museli odejít. Již po nástupu G. Husáka do funkce prvního tajemníka slovenské komunistické strany bylo sděleno, že do čela Národní fronty na Slovensku nastupuje místo O. Klokoče Samuel Falfán. Pokud si pamatují, tajemníci Národní fronty za nekomunistické strany se stali tajemníky Národní fronty České republiky. V roce 1969 působil ve funkci tajemníka Národní fronty ČSSR nějakou dobu Josef Špaček, bývalý člen předsednictva ÚV KSČ. Do aparátu nastoupil také dřívější redaktor Rudého práva Václav Vrabec. Má další činnost se omezovala většinou na funkci vědeckého sekretáře poradního sboru expertů předsednictva ÚV NF ČSSR. Tento poradní sbor byl zřízen 4.12.1968 z podnětů E. Erbana.²⁸ Měl mu předsedat sám E. Erban, jak vyplynulo z porady, kterou svolal 27.9.1968 a na kterou pozval pracovníky z různých vědeckých pracovišť. Vedle společenskovědních institucí a redakce Nové myslí byli pozváni také pracovníci sekretariátu předsedy Svazu novinářů a Dr. Antonín Sum, kde jsem se s ním poprvé setkal. Předsednictvo ÚV NF ČSSR schválilo zřízení tohoto sboru a složení jeho vedení, kde jako vedoucí jednotlivých komisí působili doc. Dr. Zb. Mareš, CSc. z katedry marxismu-leninismu lékařské fakulty UK, doc. Dr. R. Rohan, CSc. z Vojenské politické akademie a Dr. M. Klimeš,

²⁸ Závěrečná zpráva o činnosti poradního sboru expertů předsednictva ÚV NF ČSSR, materiál pro schůzi sekretariátu ÚV NF ČSSR dne 16. 2. 1970, předložil Dr. Lukeš, zpracoval Dr. Pavlíček, osobní archiv V. Pavlíčka.

CSc. z Ústavu dějin socialismu. Já jsem byl jmenován vědeckým sekretářem. Jedním z úkolů, které tento sbor měl zajišťovat, bylo také oponování sociologického průzkumu o názorech obyvatelstva na politický systém a popularitu politických stran a dalších subjektů. Průzkum prováděli Dr. D. Šmejz z Ústavu politických věd ÚV KSČ a J. Hudeček. Průzkum byl zadán již v květnu 1968, patrně M. Vacíkem a uskutečnil se v červenci a srpnu 1968. Oponentura se uskutečnila v dubnu 1969. Jiným úkolem byla příprava volebních zákonů, která byla zadaná na podzim 1968, volební systém do parlamentu zpracovali doc. Dr. J. Grónský a doc. Dr. V. Klokočka z právnické fakulty, do národních výborů pak pracovníci Akademie věd a ÚV NF SSR. Při zpracování volebního zákona do parlamentu se uvádělo, že byl zpracován také v důsledku diskusí a vystoupení těch poslanců, kteří v říjnu 1968 kritizovali, že nejsou seznámeni s přípravou voleb. Celková zpráva o činnosti tohoto poradního sboru byla předložena sekretariátu ÚV NF ČSSR 16. 2. 1970. Při jejím projednávání na činnost tohoto sboru velmi ostře reagoval M. Zavadil, který se stal tehdy předsedou Ústřední rady odborů. Za nebezpečného revizionistu označil Dr. Krejčího z olomoucké univerzity, který údajně na Ostravsku proti němu vystupoval. M. Zavadil se domníval, že J. Krejčího jsem do tohoto sboru navrhl já, proto jeho útok směřoval proti mně. Ve skutečnosti jsem Dr. Krejčího neznal a vybral ho sám E. Erban. Závěrečné zhodnocení skončilo tím, že činnost tohoto sboru, který již dlouhou dobu nebyl finančně ani jinak podporován, byla uvedena do klidu. V průběhu roku 1969 jsem se pokusil poradní sbor doplnit o některé osobnosti, které již byly předmětem kritiky, jako např. o prof. Jaroslava Klofače nebo sociologa Dr. Ladislava Prokúpka, spolupracovníka Dr. E. Kadlecové. I když mé návrhy E. Erban akceptoval, nepomohlo to ani jim, ani činnosti poradního sboru. E. Erban vnímal politiku jako umění možného a podle toho jednal. Pokud to situace dovolovala, uplatňoval demokratické metody. Neslyšel jsem, že by inicioval nějaké čistky, propouštění z práce apod. Když jsem mu sdělil, že mám být propuštěn z Právnické fakulty, napsal mi slušný posudek o mé činnosti v Národní frontě, aby mi pomohl. Myslím, že v té době již ani neovlivňoval složení aparátu Národní fronty, neboť se zaměřil na svou funkci jako předseda České národní rady.

V té době byl tajemníkem ÚV NF ČSSR J. Pecho, který měl za činnost tohoto sboru odpovídat. Tajemníku Národní fronty M. Vacíkovi bylo uloženo, aby zajistil, že předsednictvo ÚV Národní fronty bude doporučeno, aby tento poradní orgán byl ponechán v klidu. Moje činnost jako poradce v Národní frontě končila, i má činnost v Národní frontě. Představitelé nekomunistických stran již přestali být členy federální vlády a skončil i pokus oživit Národní frontu jako platformu jednání. V aparátu Národní fronty se uskutečňovaly čistky podobné, jako na jiných pracovištích, které postihly dřívější i nové pracovníky aparátu.

Datum, místo interview: 7. 3. 2018, Praha

Narátor: Prof. JUDr. Václav Pavlíček, CSc., dr. h. c.

Tazatelé: Mgr. Lucie Rajlová, DiS., PhDr. Jiří Křeslan, CSc.